

Smuel Trigano
A modernitás romjain
A zsidó létezés a boldogságon alapszik

Kőbányai János interjúja*

Azóta, hogy nyolc éve, 1996-ban, Párizsban megismerkedtünk és rögzítettük a beszélgetésünket**, több könyvben is igyekeztem körüljárni a francia zsidó azonosság egyre mélyülő krízisét. Ezek közül az első: *Un Exil sans retour, Les Lettres d'un juif égaré* címen jelent meg (*Száműzetés visszatérés nélkül, Egy megtévesztett zsidó levei.* Paris, Stock, 1996).

A francia zsidóság létformája hosszabb idő óta erjedt belülről, s ez a folyamat jelentősen felgyorsult az Izraelben végbemenő párhuzamos jelenségek hatására. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy az izraeli társadalom is elkezdett kételkedni saját magában. Az időszakot a politikai történések szempontjából az oslói kiegyezéssel, s az azt követő meghasonlással, a szellem területén pedig a *posztzionizmus* fellépésével lehet jellemezni. Ez utóbbi röviden abban összegezhető, hogy Izrael állam létrejöttében már nincs különösebb jelentősége a zsidó nemzeti azonosságnak. A szélsőjobb és -bal erőszakos konfliktusa a Rabin-gyilkosságban mutatta meg tragikus arcát. Az *Un Exil sans retour* erre a korszakra válaszolt, vagy csak tette ki a kérdőjeleket. A fran-

cia zsidóság magától értetődően vált az e krízisben megmutakozó közös zsidó sors részévé. Hiszen a száműzetés állapota soha nem szűnt meg. Izrael léte a visszatérés tapasztalataként értékelhető – de a visszatérés metafizikai értelemben még nem fejeződött be. Izrael és a cionista politika azt szerette volna hinni, s azt is sulykolta, hogy márpedig ez a folyamat befejeződött.

Cionista vagyok, de úgy gondolom, hogy a cionizmus normalizálásának a szándéka nagyon is problematikus. Izrael válsága egy kollektív népi meghasonlás folyamatában testesül meg. A törésvonal azokat sodorja ellenkező irányba, akik radikálisan kívánnak szakítani a zsidósággal és a zsidó néppel, s ezért az új izraeli azonosság jegyében kívánták elfelejteni a judaizmust, valamint mindazokat, akik (ha sokféle útonmódon is, de) a belső, és sajátságosan zsidó, s ugyanakkor izraeli út dimenzióit szeretnék kitágítani. Szerintem ez a kiegyenlítő folyamat nem találta meg az arányait. A *Les Lettres d'un juif égaré* ötven levélből áll egy képzelte barátához címezve, aki a tanácsstalanság állapotában lele-

* Az interjú alapját képező interjút 2004 májusában rögzítettük Jeruzsálemben, franciául.

** Dupla vagy semmi, Kőbányai János beszélgetése Shmuel Triganoval. *Múlt és Jövő*, 1996/4–1997/1.; Kőbányai János: *Zsidó szellem ma.* Budapest, 1999, Múlt és Jövő.

dzik. A vallási, családi, politikai, a soá emlékezete, Izrael léte problémái mentén próbáltam körüljárni a válság és annak kiegyenlítődése kérdéseit.

Aztán írtam egy könyvet *La separation d'amour* (*Szerelem mint elválás*) címen, s *Un ethique d'alliance* (*Egy szövetség etikája*) alcímmel. (Paris, Arlea, 1998) Ez elsősorban a magam számára volt meghatározó, hogy kilépjek az önmagam körüli forgás mókuskerekéből.

Elegem volt a zsidó közösségből, a francia társadalomból, ahol magamat a kiűzött csúszómászó sorsával azonosítottam. Mint zsidó értelmiségi, olyan skatulyába záródtam, amiből nem lehetett kitörni. Ha bezárnak egy fiókba, nem lehet onnan kikiabálni, nem hallgatnak meg. Amit mondok, nem hallható, s ezért ki sem alakul a kommunikáció lehetősége. Ide-oda passzolnak: „Fordulj a zsidó közösséghez” jelszóval eliminálnak. Sokat szenvedtem ettől a megfulladásra ítélt helyzettől, s ezért írtam egy olyan semleges könyvet, amelyben nincsenek bibliai idézetek, héber szavak vagy más utalások a zsidó szövegekre.

Számomra a judaizmus maga a teremtés horizontja. Tehát nem egy akadémikus kérdéskör, hanem egy egzisztenciálisan élő szívdobbanás. Természetesen erre az alapra felhúzhatok egy akadémikus tárgyalási módot, egy ruhát – de a láng, amely alatta lobog, amely az egészet működteti: egzisztenciális. Nemcsak az akadémikus nézettel, de a rabinizmussal szemben is érzem ugyanezt a kettősséget. Természetesen a judaizmusban léteznek princípiumok és dogmák, de amikor azt mondom: judaizmus – az számomra nem a dogmatikus valóságot, hanem a kreatív erejét jelenti. Ebben a szellemben alkotok, gondolkodom, írok. Ha konkrét dimenziókban mozgok: a hagyomány, az irodalom vagy idézetek között – még e szó/fogalom önmagában, hogy Isten is idetartozik –, akkor már automatikusan beskatulyázzák az embert. Mind a laikusok és mind a vallásosok rossz szemmel néznek. Azaz: mindenén és mindenkitől kívül állok. Kitörendő ebből a csapdából egy igen absztrakt nyelvet kellett használnom. Meggyőződésem, hogy minden zsidó író nyelve alatt egy másik, egy különös nyelv húzódik meg. Sajnos nem tudok németül, de a fordításokból úgy érzem, s a barátaim, akik tudnak németül, ebben meg is erősítenek, hogy Franz Rosenzweig nyelve hangjában, ritmusában, intonációiban alapvetően különbözik a német nyelvtől. Ponto-

san tudom, hogy Emanuel Levinas franciája is meghatározóan egyedi, ahogy az enyém is az. Van a nyelv alatt vagy benne egy másik nyelv is. A nyelv különös habitust hordoz. Megpróbáltam itt egy konceptuális nyelvet teremteni, minden külső segítség nélkül, hogy a nyelv csak a saját logikáját, saját igazát kövesse. Próbára tévő intellektuális munkát és tapasztalatot nyújtott, amint végiggondoltam az idézetek funkcióit egy szövegben. Ha idézek egy bibliai verset, akkor azt továbbfejleszthetem. Azt gondolhatjuk, hogy ez egy intellektuális könnyítés – de ki bizonyítja be, hogy a bibliai idézet igazat mond? Ez egy filozófiai probléma. Egy szövegben a következtetés nem lehet az elején, hanem csak a végén. Ez nem összegez, hanem épp ellenkezőleg: szétszálaz. Egy koncepciózus és racionális írásban lerakjuk az alapot, s majd utána jön a következtetés és a levezetés. De mit értünk az alapozás alatt? Honnan jön a megkérdőjelezhetetlen fundamentum? A gondolkozásból. Miből keletkezik a filozófus hipotézise? Elképzelésekből, mítoszokból, kinyilatkoztatásokból (*revelation*), megérzésekből – mindez (ön)igazolás. Tehát egy racionális író is olyan kérdésekből indul ki, amelyek nem racionálisak. Ebben a folyamatban a nyelv és gondolat ugródeszkáját magamnak kellett lefektetnem. A könyv írása együtt járt a saját nyelve írásával. A szerelem vidékének a leírásán keresztül – ami mindig egy valaki máshoz vagy éppen saját magunkhoz való viszonyt jelent – megpróbáltam konstruálni egy etikát. A szövetség etikáját. A szövetség héberül: *brit*. És szintén héberül, szövetséget kötni és ugyanakkor elszakítani egy szövetséget: *likrot* (lamed, háf, rés, vav, táf). Miből fakad, mi a természete ennek az elszakításnak? A *separation*nak, azaz a szétválásnak? A szerelem az elváláson, s nem az egyesülésen alapszik. A másokkal való viszonyban magamtól kell elválnom, hogy eljussak másokhoz. S hogy ezt végbevigyem, át kell törjem integritásom falát. Ebben az értelemben: a totalitásomat. Ez a szövetség természete. A szövetség Istennel, a végtelennel, a meghatározhatatlannal, a megszemélyesíthetetlenel köttetik. Izrael ebben a szövetségben eltöri a saját azonosságát, aki ő maga. Ez az eltépés a szerelem lényege, amiben az megnyilvánul, s amelyben a szerető fél kinyilvánítja a szerelmét. Ennek az eredeti szerelmi vidéknek a talaján konstruáltam meg egy etikát, egy politikai, gazdasági és pszichológiai viszonyrendszert. A *La separation d'amour*

kísérlet volt számomra, hogy a szélesebb társadalommal kommunikáljak, hogy kibújjak a nekem rendelt zsidó skatulyából. Ez egy igen erőteljes gondolkodói erőfeszítés volt a részemről, korábban soha nem estem át hasonlóan. Nem tudom, hogy a kommunikáció sikerült-e. Sok nem zsidóval is találkoztam, hívő keresztényekkel is, többek közt a te barátoddal (Simonffy Zsuzsa, a PJATE Francia Tanszék vezetője – *K. J.*), akik érzékenyen rezonáltak a gondolataimra – nevezetesen arra, hogy a szerelem nem egyesülés, hanem elválás.

Nem sokkal e könyvvel való viaskodás után egy másik jelenségre kellett reagálnom. A 90-es években komoly szerzők egy egész csoportja – köztük Cvetan Todorov, Allan Brossat, Catherine Coquillot – a demokrácia talajáról bírálták a soá emlékével történő visszaélést. Mindez nagyon furcsának tűnt számomra, különösen Todorov, aki egy egész kis könyvecskét írt erről a témáról (*L'abus de memoire, Visszaélés az emlékezettel*). Tele furcsa fogalommal és kifejezéssel és keresztény fogalmakkal, mint „a szellem”, „a test”, „a titkok”... stb. Ezek a teóriák megteltek gyűlölettel és elutasítással. Megszólítva éreztem magamat. Ugyanis még 1982-ben írtam egy kis könyvecskét *La Republique et les Juifs (A köztársaság és a zsidók)* címmel (Paris, Les Presses d'Aujourd'hui, 1982). Ebben azt mutattam ki, hogy a nagy francia forradalom – mint ez köztudott – nem a zsidónak, hanem az embernek nyújtotta az emancipációt. Tehát olyan egyenlősítést nyújtott, amelyben a zsidó közösség, s az ember mint zsidó eltűnésre ítéltetett.

A témafelvetés ezért érzékenyen érintett, ugyanakkor igazolni látszódott, amit akkoriban lefektettem. Elkezdtem tanulmányozni az irodalmat a demokrácia és a zsidók kapcsolatáról, és kimutattam, hogy Todorov és követői teóriája totálisan hazug. Ugyanakkor el kellett ismernem, hogy a soá emlékezete jelentős szerepet vitt a zsidó identitás meghatározásában. Hogyan értelmezzük ezt? A zsidók, akik a demokráciában erősítették meg az identitásukat, a zsidóságnak az áldozati jellegét domborították ki, mint az azonosság fő összetevőjét. A halál, a szenvedés találta meg az identitását a soában, s ezért körülötte kristályosodtak ki az új zsidó identitás körvonalai. Ez volt az egyetlen identitás, amely lehetővé tette a zsidók részvételét a demokráciában. Egyébként a soá emlékezete az egész demokráciára vonatkozik, hiszen a nyugat-európai identitás épp a soá tettében jutott a

krízisébe. Épp a soá története bizonyítja, hogy a *citoyen* nem volt képes megvédeni az embert, az individuumot. Újraolvasva Sartre-ot, Hannah Arendtet, írtam egy új könyvet: *L'idéal démocratique à l'épreuve de la Shoah (Az ideális demokrácia és a soá ténye)*. Paris, Odile Jacob, 1999). Kimutattam, hogy a laikus, teljesen racionális modern társadalomban él egy rejtett és titkos vallás. Egy modern, szent és áldozati vallás. Ahogy a fény, úgy a gigantikus katakombák is meghatározzák a modernitást: nevezetesen az első világháború sok millió halottja és a soá genocídiuma. Ezek modern jelenségek. Hogyan értelmezzük azt a modernitást, amely a demokráciára épül, racionálisnak és demokratikusnak hirdeti magát, s ugyanakkor a történelem legszörnyűbb tömeggyilkosságait produkálja? A zsidóság sorsa *par excellence* testesíti meg az ember állapotát a modern korban. Ebben a könyvben összefoglaltam, amit a 80-as években írtam a zsidó közösségekről és a demokráciához való viszonyukról. Ez volt számomra e kérdés lezárása.

A könyvet csend fogadta, nem került megvitatásra. El lett hallgattatva – mindenekelőtt persze a zsidók részéről. A diskurzus a soá emléke körül csalétek. E körül kering a világ zsidósága húsz éve, amióta erről a kérdéstről egyáltalán beszélnek. És a zsidók beleestek a csapdába. Ugyanis ez a csapda megengedi Európa és a demokrácia számára, hogy ne legyen felelős a soáért – merthogy mindez elmondható. A soá tényei azonban rákérdeznek a modern politikai viszonyokra, a demokrácia alapjaira. A demokrácia kiépítése nem lett befejezve, ezen kellene elgondolkodni. S még inkább a kollektív identitás természetén. *A modernitás romjain élünk*. S hogy újat építhessünk, e romok helyével és természetével kell tisztába jönni, hogy megismerjük: mit kell belőle szemétre vetni, vagy mi használható fel belőle egy tartósabb, emberibb épület számára? A könyv 1998-ban íródott, és profetikusként bizonyult. A jóslatai hamar, már 2000-ben bekövetkeztek.

Ebben a könyvben analizáltam az izraeli úgynevezett „új történészeket”. Ezek ugyanazon az alapon kritizálják Izraelt, amely alapon a kilencvenes években szerte Amerikában és Európában tették. Azt követelték, hogy az izraeli társadalom lépjen át az emlékezet árnyékán.

A soá jelensége igen összetett, de egyszerűen megfogalmazható politikai szempontból. A zsidó *citoyen* a maga befogadó államában. Mi tör-

Tooth Gábor Andor fotói

tént a soá alatt? Kiragadták valamennyiüket a saját országukból. Mint népet gyűjtötték össze őket. Tekintet nélkül az állampolgárságukra, nemzetiségükre – mint egy s azon nép tagjait. S majd Auschwitzban, s más helyeken, mint egy népet pusztították el. Mit mutat ez? Hogy a modern világ nem akarta elismerni a zsidóságot, mint egy élő népet. Ezért alapították már korábban a cionizmust, s az azért értékelődött fel a soá után. Ugyanakkor a cionizmus modern is kívánt lenni. Ezért ambivalens, s nemigen találta meg a helyét a gyakorlati politikában. Ez a krízis mutatkozik meg az új történések gondolkodásában is. Neves posztzionisták, mint például Joram Hazony *Israel's Struggle for its Life (Izrael küzdelme életéért)* című munkájának első ötven oldalában az izraeli kulturális életet úgy festi le a viták tüzeiben, hogy – mint ez manapság oly divatos – megfosztja Izraelt a nemzeti szuverenitásától – sőt: a zsidó identitásától is. Ezek az elterjedt nézetek öngyilkos és destruktív irányba visznek. Ez az irány vált dominánsá Európában is. Mose Zimmermann, Beny Morris, Ilan Papé, Franciaországban pedig Michel Warsavski több könyvet is kiadott ebben a témában. (Például *La crise de la société israélienne, Az izraeli társadalom válsága.*) Ez a nézet szélesedett ki Amos Oz és A. B. Jehosua esszéírásában. Az izraeli identitást idézőjelbe teszik, mert nem tudják azt pontosan meghatá-

rozni vagy éppen leválasztani a zsidó azonosságról. És persze nem tudják összhangba hozni a zsidó történelemmel. Elismerem, hogy ez nem egyszerű, hanem igen komplikált probléma, és hosszú munkát kíván – hogy a zsidó történelem dimenzióit a jelenlegi történelem hathatós erejévé tehessek.

A judaizmus nem teokrácia. A vallási verzió leszűkítő, elszegényítő, limitáló egy egész civilizációval szemben – ezt szeretném egész életemen keresztül kibontani. Ellentmondást nem tűrő világban élünk. A tét: el akarják feledtetni vagy ignorálni két évezred európai zsidó történelmét és tapasztalatát. Ahogy a soá emlékét is megpróbálják kiradírozni, vagy múzeum és emlékmű formájában elszigetelni – s úgy folytatni, mintha mi sem történt volna. Ez a mai nyugati judaizmus drámája – Izraelt is beleértve.

S persze az emlék teljes elárulása, mert a nagy előadásban, ritualizációs átlényegülés során a soá lényege elsikkad.

Most fejezek be egy kis munkát: *Les frontières d'Auschwitz (Auschwitz határai, 2005 januárjában, az aushwitzi tábor 60. évfordulója napján megjelent, Paris, Hachette, 2005 – K. J.)*. Itt bizonyítom be, hogy mindannyian (az izraeliek is) a soá emlékének a rabjai vagyunk. Az emlék áldozatává tesz bennünket. Ez határozza meg az identitásunkat. Könyörgöm, a zsidó állapot, létezés (*condition*) nem a szenvedés és nem a nega-

tivitás! *A zsidó létezés a boldogságon alapszik.* Ez egy igenlés, egy pozitivitás, egy kreativitás. Természetesen nagyszámú tragédián mentünk át. De nem a tragédiák sorozata határozta meg az identitásunk alapjait! Ez a különbségtevés alapvető. Hogy túléljünk, és folytassuk ezt az életet. Nekem nem kell egy zsidó nép, amely átadja magát a katasztrófának! A cionizmus nagyszerű üzenete, hogy a zsidók nem fogadják el többé a passzív áldozat-szerepet. Az a sajnálatos érzésem, hogy ez az áldozatiság újra kezdi visszanyerni az erejét. Elsősorban a mai izraeli baloldalnál, amely a karikatúráig szélsőséges. Egyik oldalon az áldozatiságot hangsúlyozza, a másik oldalon elítéli a zsidó aktivizmust, s lehatárolná a cselekvőképességet. Ebben a kiegyensúlyozatlanság állapotában ingadozunk sajnós. Az „*Auschwitz határai*” kifejezést először Abba Eban, izraeli külügyminiszter használta a hatnapos háború után a jelenség a megvilágítására, hogy a világ nem nézi jó szemmel, hogy a zsidók átlépjék az auschwitzi határokat. S bizony a zsidók közül is sokan akadnak, akik e határokon belül akarnak maradni. Én nem bírom elfogadni az áldozati szerepet mint a zsidóság, a zsidó nép identifikációját. Ez a mai zsidó identitás kulcsa.

Ekkoriban kezdtem írni, de csak később fejeztem be egy könyvet a zsidó–keresztény viszonyról az úgynevezett posztkeresztény korszakban (*L'E(xc)lu, entre Juifs et chrétiens. Választottság és elutasítottság zsidók és keresztények között*, Paris, Denoël, 2003).

Nyugat-Európában honosodott meg a „posztkeresztény” kifejezés, a szociológusok és gondolkodók kezdték használni a hetvenes évektől. Ez a fogalom azt a jelenséget takarja, mely szerint a keresztény egyház ereje lehanyaglott – az emberek elhagyták kereteit, megbomlott a hívők közössége, s papoknak is egyre kevesebben jelentkeznek. Sokat dolgoztam a zsidó–keresztény dialógusban. Kollokviumokat szerveztem, előadásokat tartottam. A demokrácia eszméje és a zsidók könyvemét írva tanulmányoztam a keresztények viszonymodelljét a zsidóság irányában – amely meghatározó a modern Európa, sőt: a laikus, sőt ateista társadalom vonatkozásában is. E munkám során tört ki az intifáda.

Azonnal felismertem a tét súlyát. Amikor a palesztinok bevetették a „*visszatérési jog*” fegyverét, azonnal megértettem, hogy valójában Izrael létének a delegitimációjáról van szó. Ugyanis Európa elfödve az egész sokrétű zsidó történel-

met, a zsidó népet mint áldozatokat ismerte el csupán. Mégpedig abban a narratívában, amelyben az áldozatok Izraelben letek menedékre, ahol legott új áldozatokat teremtettek: a palesztinokat. Ennek az elbeszélésnek a szerzője Edward Said volt, akivel volt is egy vitám a *Le Monde*-ban. Ő definiálta akként a palesztinokat, mint az: „*áldozatok áldozata*”. Ez azonkívül, hogy önmagában sem igaz, de a pusztá logika szerint, a második áldozat felől nézve is hamis. Az igazi felelősök nemcsak a zsidó, de a palesztin áldozatokért is ugyanazok a hóhérok, akik e furcsa *áldozat áldozata viszony* első tagját száműzték Európából.

Észak-Afrikából származom. Két nap alatt, két bőrönddel hagytam el Algériát. Becsuktuk az ajtót, elhagytunk mindent s eljöttünk két bőrönddel. Ez volt 900 000 lélek sorsa Jementől Irakig és egész Észak-Afrika csücskéig, Marokkóig. Mindenki hasonló módon, a katasztrófa viharában távozott. S mindenét elvesztette. E tömegből 600 000 lélek Izraelben lelt menedékre. E tényt és emléket totálisan elfojtották. Az izraeliek is visszautasítják, mert igen komplikált viszonyban állnak a szefárd világgal. Ők ugyanis egy *par excellence* „izraeli ember”-ben érdekeltek. Az „új ember”-ben. Összehangolt tervet vetettek be a kultúrájuk eltörlésére: az erőszakos asszimilációjukra, azaz: gyökértelenítésükre. Ez az igazi dráma és tragédia: az 50-es évek az „új ember” mesterséges előállíthatóságának mítosza és sajnós gyakorlata ígézetében. Ez egyébként minden nagy modern politikai ideológia központi témája. Felhasználni az embert arra, hogy a nagy ideológiák gyártotta eszméket szolgálják, és megtestesítsék életrealitásukat.

A posztcionisták kritikájában 5-10 százalék jogos. De a cionizmusban sok minden más is van. Szuverenitás és szabadság. A posztcionisták kritikája pedig destruktív és katasztrófikus. Én is tanúsíthatom, hogy itt egy erőszakos lakosságcsere történt. A 600 000 keleti zsidó három-négy évig sátrakban élt, elvesztett mindent, az élete generációkra le lett rombolva – s a mai napig Izrael déli, úgynevezett „fejlesztési városaiban” élnek. E szenvedéstörténetért semmi kárpótlást nem kaptak. S maga a történet sem lett elmesélve, feldolgozva – s persze a folytatás sem: mindazok a nehézségek, amelyekkel az arab országokból száműzöttek Izraelben találkoztak. Kérem, milyen jogon fájdalmasabb a palesztinai szenvedés, mint az enyém? A televízió állandóan mutatja a palesztinokat, amint

egykori házaik előtt a kulcsikat szorongatják. Nekem is megvan ez a kulcsom. Ezért az etnikai tisztogatásért az arab világ, és nem a Nyugat felelős. Nagyon is sokkoló, hogy ez az emlék kihullott. Túl szerényen bántak velem. Nem emeltek sem emlékművet, sem múzeumot. Izrael és a zsidó világ is visszautasította ezt az emlékezetet – pedig alapvető lenne a jelenlegi helyzet gyökereinek a megvilágítására. Szerveztem erről egy kollokviumot Párizsban – az anyagából egy könyvet is kiadtunk (*L'exclusion des Juifs des pays arabes, Zsidó kiűzetés az arab világból*, In Press, 2003).

Az intifáda lángra lobbanásakor a világ, vagyis Európa reakciója volt a legvigasztalóbb. Türték, hogy beszivároghasson a diskurzusba a gondolat, hogy Izrael állama nem legitim. Nem volt számomra kétséges, hogy most a palesztinok akarnak a nagy és végső háború élére állni, amely elpusztítja Izraelt. Ezt a végső háborút egyébként az izraeliek által visszaadott területekről, az izraeliek által felfegyverzett biztonsági erőkkel, s az izraeliek által adományozott fél-állami státussal kezdték megvívni. Rögtön felismertem, hogy mit is jelent Európában a közvélemény igazságtalanul egyoldalú megítélése, s a nem sokra rá fellángoló – „új”-nak titulált – antiszemitizmus. Franciaországban nyolc hónapon keresztül totális csend honolt 450 antiszemita támadással kapcsolatban. Mind a média, mind a hivatalosságok részéről. Amikor ezt én és mások szóvá tettük, rasszizmussal és hazugsággal vádoltak.

Ez a rettenetes csönd emlékeztetett az algériai utolsó napokra. Amikor a hatalom magunkra hagyott bennünket, s hogy meg ne öljenek, nem volt más választásunk, mint a menekülés. Az arab szomszédaink nem rejtették véka alá, hogy elvágják a torkunkat, elveszik a házaikat. Két napig egy katonai repülőtéren szorongtunk, hogy egy gép elszállítson bennünket – mindegy, hogy hová. Kettesével szorongtunk az üléseken, végül is Toulouse-ban landoltunk – a helyet nem mi választottuk. Ez az esemény volt a legmeggrázóbb és a legmeghatározóbb az életemben. S majd az első találkozás Izraellel. Ez utóbbi a szabadságot jelentette számomra. Az, hogy van egy zsidó sorsom, amely pozitívvá változhat. Nem sokkal utána alijáztam, s az egyetemi tanulmányaimat a jeruzsálemi Héber Egyetemen végeztem.

Embert formáló és sorsdöntő élmény volt egy tizenennyolc éves idealista fiatalember számára.

Az egész létezésemet, identitásomat két pólus határozta meg: *az exodusba vettetés és a visszatérés*.

S aztán a visszatérés problematikussága. Minden, amit életemben írtam, ezt a viszonyt járja körül. Hogy ezt megértsem. 56 éves koromra jutottam el a konklúziók levonásáig. Az ember egy ösvényen előrearaszolhat, majd egy idő után feljut egy dombra, ahonnan visszanez a megtett újtárra, és az ekkor megvilágosodik, s új értelmet nyer. Erről is írtam egy kis könyvecskét: *Le temps de L'exile (A száműzetés ideje*, Paris, Manuels-Payot, 2001). Reflexiók az időbeliségről. Mi az idő? A száműzetés? A jelen? A visszatérés? A jövő? Folyamatos szöveg, idézetek nélkül. Isten neve sincs megemlítve benne. Egy nép mozgásformáját akartam bemutatni. Ábrahám útja egy egész népé. A zsidó nép történelme magában a mendegélés folyamatában él – mendegélés: minden tagja révén előre. Ez Izrael eredetisége. Ezt az utat világítja meg a judaizmus. Ez a könyv, mint egy belső lélegzetvétel, nyugodt, meditáción, gyalogláson át jut el az eksztázisig. 2000 körül írtam, az események előtt.

Amelyek aztán lavinaként görögtek.

Ama szeptember 11. előtt egy hónappal New Yorkban tartózkodtam. Torontóba hívtak meg egy konferenciára, s kihasználtam az alkalmat, hogy New Yorkban dolgozzak egy barátom megüresedett lakásában – közel az ikertornyokhoz. Sokszor sétáltam s olvastam, vagy hallgattam zenét azon a kiöblösödő téren. Ott fejeztem be a *L'ébranlement d'Israël. Philosophie de l'histoire juive (Izrael megrázkódtatása, a zsidó történelem filozófiája*, Paris, Le Seuil, 2002) című könyvemet. Az első részében szerettem volna megérteni a zsidó élet új irányba tájékozódását. A konfiguráció megváltozott. Mi történik most? Analizáltam a palesztin diskurzust és a Nyugat közvéleményét. És magammal is küzdöttem – azzal kapcsolatban, hogy mit is gondoltam korábban Izraelről. A cionizmus és a zsidó nemzet nagy védelmezőjének tudtam magamat, s most pedig azon veszem magamat észre, hogy folyton csak kritizálok. Saját magam koherenciáját is kikezdte ez az elégedetlenség. A csalódásaim közel vittek a posztzionista kritikához, akik hasonló jelenséget bírálnak, mint én, de még sincs közöm hozzájuk. Én egy megújítandó zsidó politika érdekében kritizálok. A könyv végén védelmembe vettem Izrael idegenségének eszméjét. Úgy gondolom, hogy a két utolsó században borzalmas hibát követtünk el. A „normalitás”

erős akarását. A foggal-körömmel való igyekezetet, hogy úgynevezett normálisak legyünk. Az események megmutatták, hogy egy normális állammal – egy olyannal, mint a többi – így sem sikerül megfelelni mások normáinak. Ugyanakkor meghátráltunk a saját létünk kihívásaitól. Szomorú, hogy a modern zsidóság és az izraeliek nem értik, hogy a normalitás ideája egyúttal a modernitás kihívása. Ezért nem értik az emberek a mostani krízist sem. S hogy mi is felelősek vagyunk azért, ami velünk történik. Mert magunk is vakok kívánunk lenni.

Én egy másik stratégiát kínálok.

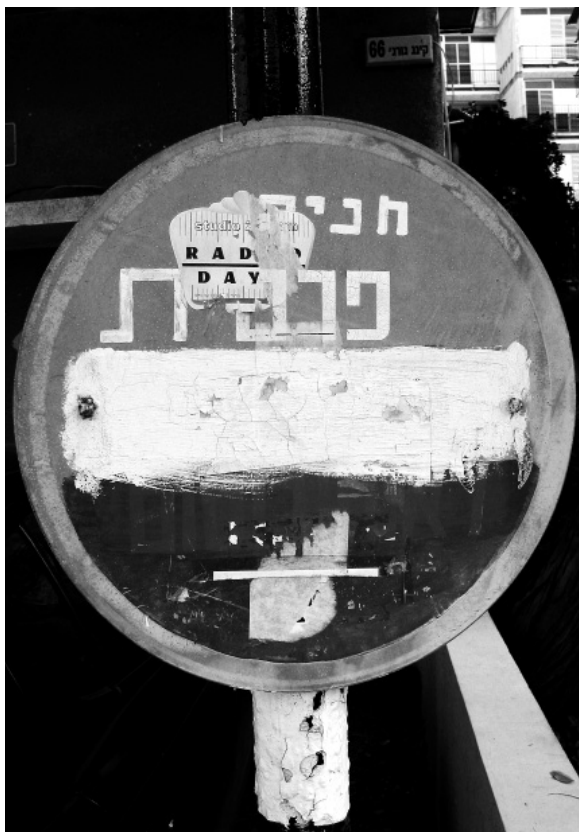
Nem arra kell alapoznunk, hogy normálisak legyünk, hanem épp ellenkezőleg: saját magunknak kell az idegenségünket elfogadni. És erre alapozni egy saját magunkkal konform politikát: egy izraeli politikát. Szakítani kell a folyamatokkal, amelyek a normalitás nevében akarják a zsidó identitást szétörni. A zsidó identitás *a gyengeségünk különleges gazdaságán* alapszik. A Bibliának van egy szép szakasza, amelyben Isten azt mondja, hogy idegen leszel az emberek között, ahol élsz. *Tosavim ve gerim*. A *ger*, idegen szó igen érdekes héberül, mert a gyöke megegyezik a *gar*-ral, a lakozással. És ezzel a gyökkel fejeződik ki a betérés (*gijur*) is: ami pedig az idegenséggel azonos. Tehát a lakozás bibliai felfogása: idegennek lenni a helyen, amelyet birtoklunk. Ez jeleníti meg a földhöz és a létezéshez való viszonyt. Aláhúzom, hogy cionista vagyok, s harcolok Izrael szuverenitásáért, függetlenségéért, a nemzeti identitásért, de azt elismerem, hogy nem alakítottuk ki az igazi viszonyunkat a földünkhöz. Ez egy veszély a folytatás szempontjából. A visszatérés Cionba, a száműzetés metafizikai értelemben még nem ért véget.

Az intifáda kitörésekor megalapítottam az *L'Observatoire du monde juif* című szervezetet és lapot. Hogy a közvélemény tudomására hozzuk az intifáda antiszemita reakcióit. Ez forradalmasította a helyzetet. A zsidó intézmények csendben lapítottak. Közöltük az antiszemita esetek listáját. A jelenségek analízisét, amelyek sok szempontból újak mutatkoztak. 11 bulletint publikáltunk, amelyeket feltettünk az internetre. (www.obs.monde.free.fr) Elemeztük a média vitáit, s a tárgyról megjelenő könyveket. Megkaptuk, hogy hisztérikusak, túlzó cionisták vagyunk. Szó se róla, kimutattuk a retorikus manipulációt. Hatásunkra beindult egy mozgalom, egy kis mag a hitközségen belül is,

akik harcolni kezdtek, kollokviumokat szerveztek, sőt: kimentek az utcára tüntetni.

A nyugat-európai közbeszéd agresszív és delegitimáló Izrael irányában. És mindazokkal szemben, akik védik őket. A nyílt agresszió leg-többjét az észak-afrikai arabok követték el. A közintézmények passzivitását hasonlóan értékelem. Nem mozdult a zsidókat ért agressziókra, s nem ítélte el őket. A zsidók egyedül maradtak. A baloldal rosszabbul szerepelt a többinél. Pascal Boniface a Szocialista Pártban javasolta, hogy a párt csökkentse le és vágja el a kapcsolatait a zsidókkal – inkább forduljon a moszlimokhoz, mert ők fontosabb választási tényezők. Ez a zsidók magukra hagyásának egyszerű oka. A baloldal sokkal ellenségesebb, mint a jobboldal.

Mindeközben tovább dolgoztam a keresztények és a zsidók kapcsolatát elemző munkámon – s ebből felpillantva érezkelhettem, hogyan ismétli meg magát a történelem. A zsidó származású Pál apostol a zsidókat visszafejlődő-hanyatló népnek festi le a Catolicos-szal, azaz az egyetemes katolicizmussal szemben – utódai a zsidó népet okolják a világbéke elmaradása miatt, s igehirdetésükben szintén ők az akadá-

lyai a globalizáció zavartalan végbementének. A zsidó nép delegitimációjának archaikus gyökerei itt vannak elásva, s ugyanakkor mindez egy teljesen modern jelenség is.

Ugyanis az európai civilizáció leledzik ma nagy krízisben. Mindenekelőtt azért, mert a nemzetállam modellje felszívódott az erkölcsök fejlődésében a demokratikus folyamatokban és az európai egyesülésben – ugyanis az országok identitása a nemzetállam dimenzióiban alakult ki. Európának most egy roppant muzulmán tömeggel kell megbirkóznia. Ez ugyan kb. 20 millió lélekre tehető csupán, de milliárdos háország áll mögötte. Franciaországra 5–10 millió esik, létszámukat nem lehet pontosan meghatározni. Olyan populációról van szó, amely nem ismeri az európai fejlődést, nem élt vele össze. Vallása nem ment át a modernizáción, de imperialista ambíciói vannak. Egy meggyengült Európa néz szembe ezzel az új jelenséggel. Ugyanakkor az arabok egyik legfőbb célpontjai a zsidók. Ez kapóra jött Európának. Arra használhatja a zsidóit, hogy rajtuk keresztül a problémáit levezesse. A zsidók magára hagyásával – hiszik szegények – egy jó békét köthetnek az arabokkal.

Franciaország fáradt nemzet. Nincs önbizalma, nem védi meg magát. Nem állja meg a helyét a kihívásban, amely az azonosságát érte. Az iszlám problémáról lehulló lepel nem csekély megrianást okozott. Meglátjuk, hogyan képes ezt elrendezni? Elvileg az ügy egyszerű: a bevándorlóknak el kell fogadniuk a szerződést, mindazt, ami a nemzeti állam állampolgárságával jár. És beilleszkedni a nemzeti keretek közé. Ez Franciaország esetében igen nehéz, mert ez egy olyan állam, amelyet felülről, mesterségesen hoztak létre. Ezzel ellentétben Németország olyan állam, amelyet a nemzet hozott létre. Ha Franciaország destabilizálódik az európai processzusban, az egész nemzeti építmény megrázkódik. Logikus, hogy a zsidó identitás, amely ezen az alapon volt megalkotva, most szintén megrendüljön. Franciaországnak nincs javaslata az emigráció problémájára. Ezt jól mutatja a nyelvhasználata is, amelyet „politikailag korrekt”-nek tartanak. Soha nem ejtik ki az „arab” szót. Az antiszemita atrocitások elkövetőiről mint „fiatalokról”, „vadakról”, „civilizálatlanok”-ról tesz említést. A legnagyobb botrányt az okozza, ha a zsidók kimondják, hogy az arabok támadnak bennünket. Ez egy totalitárius ország. Ahol az egész sajtó egyöntetűen ugyan-

azt állítja Izraelről és Amerikáról. Az egyik végtől a másikig. Ahol a dolgok soha nincsenek normálisan definiálva, nem nevezik meg őket. Másról beszélnek és mást gondolnak. Például a francia zöldek vezére, José Bovet, kijelentette, hogy az antiszemita atrocitásokat a *Mossad* szervezi, hogy elterelje a figyelmet arról, hogy mi történik Izraelben. A tévében, egy nagy nézettségű műsorban. Azt hittem, hogy a sztálini SZU-ban vagyok. Másnap kerestem a sajtóban a hatalmas botrány cikközönét – de egy sor ellenvetés sem borzolta a nyugalmat. Csak később kezdtek a zsidók suttozni, hogy ez botrányos.

– *Hogyan magyarázod meg mindezt nekem, a kollégádnak, aki egy totalitárius államban nevelkedett – s „vigyázó szemét Párisra vetette”. Akinek Franciaország és Páris jelentette a szabadság, a kultúra sokszínűségét, az értelmiségi lét sokrétűségének netovábbját és szimbólumát?*

A történet a nyolcvanas években, Mitterand hatalomra jutásával kezdődött. Úgy gondolom, hogy a mitterand-i korszak egy destrukció volt. S mint minden, visszanyúlik a nácizmus utáni közvetlen időkre. A jobboldal került a hatalomra, a baloldal pedig a morál pozícióit sajátította ki. Amikor a baloldal került hatalomra, kiderült, hogy nem volt mögötte morál. Magának Mitterand-nak a kollaboratori múltja is ki-kiszivárgott. Maga Mitterand ügyes manipulátorként felhasználta a zsidókat – hogy Le Pen ellen játssza ki őket egy antifasiszta front keretében. Íme a zsidók, akik túlélték a soát, bizonyítják, hogy Le Pen oldaláról a fasizmus fenyegeti Franciaországot. Le Pen nem létezik, marionettfigura. Mitterand mozgatta a szálakat a paraván mögött. Le Pen egy kis ékecske, ami mentén szét lehetett hasítani a francia társadalmat. És a francia zsidók, a hitközségi vezetők belementek ebbe a játékba. Ez a játék porlasztotta szét a jobboldalt. Mára a baloldalt is, mert lehetőséget adott a szélsőségeseknek, hogy meghatározó alakokká nőjék ki magukat. Szélsőjobb és -bal. Maga a francia politika lett szétporlasztva – vég nélkül hol ide, hol oda szavaztak a franciák. Igazi flúgos futam, meg-megspélve koalíciós szakaszokkal.

A mai európai helyzetet két jelenségsorral lehet leírni: az egyik oldalon a nemzeti állam és a nemzeti identitás eróziójának, s a természetes történelem kiuzsorázásának folyamatával, valamint a mindezzel párhuzamban és ellentétes hatást kifejtve, az új technikák elterjedésével és a globalizáció szétgyűrűzésével. Mindebbe kívül-

ről lépett be, majd hogyan váratlanul az arab bevándorlók egyre jelentősebbé váló demográfiai és politikai súlya – mögöttük az arab és moszlim világ fenyegető figyelmével.

Olyan vallásuk van, amely nem esett át a modernizáción, s amelynek az él a tudatában, hogy többségi akar lenni. Ez a populáció nem vett részt az elmúlt 50 év európai fejlődésében. A Nyugatot a gyarmatosításon keresztül tapasztalta meg. Szükségszerűen mély ellenérzés él a nyugati kultúrával szemben. A *ressentiment* Európa bűnösségén alapszik, s a kolonialista múltjához kapcsolódik. A soá emlékezete is feltámadt a nyolcvanas években. De a kolonialista is. A soá is sokszerű volt, mert Franciaország felszabadulása után, a De Gaulle sugallta narratívában az egész ország ellenálló volt, s Franciaországot a *resistance* jellemezte. Tehát Franciaország nem felelős a zsidók tragédiájáért. A soá tényeinek megismerése és átértékelése felhorgasztotta a felelősség kérdését. Kétféle felelősség is támadt. Az egyik a zsidókkal szemben a soá, a másik az arabok irányában a gyarmatosítás miatt. Az utolsó három évben láttuk, hogy kétfajta viszony létezik az emlékezzettel kapcsolatban. Ha Izraelt mint kolonialistát, egy appartheid államot állítjuk be – akkor a nyugati rossz lelkiismeret egy kicsit könnyebben lélegzik, mert olyan zsidók felé érzi a soá felelősségét, akik szintén képesek a kolonializmus bűnébe esni. Itt a *felelősség át(vissza)hárításáról* van szó. Mert így a nyugati véres kolonialista múlt kissé fehérebbre színeződhet az egykori gyarmatosítottak szemében. Ez annál inkább hasznos, mert a Nyugat most egyre inkább tőlük kerül függő viszonyba. Európa a zsidóit mint áldozatokat szívesen elismeri, de nem mint a történelem résztvevőit. A feszültség forrása a viszony félreértelmezésén alapszik. Nevezetesen abból, hogyan hajlandó Európa elismerni a zsidókat, s a zsidók hogyan gondolkodnak magukról. Persze van olyan része a világ zsidóságának, akik kizárólag a soá áldozata bőrében érzik jól magukat.

A bevándoroltak emelkedő demográfiai trendje felhorgasztja a kérdést, hogy Európa hogyan kívánja folytatni a saját maga kialakította kulturális identitását? Mint zsidó is azt állítom, hogy Európa nem védi meg kellően önmagát. A kérdésünk az, hogy Európa meghátrál-e az iszlám felfejlődés előtt? És nem áldozza-e fel érte a zsidókat és Izraelt?

Ahogy most ezt észleljük.

Európa szintén keresi a maga helyét a Szovjetunió bukásával előállt új világrendben. Különösen Franciaország izeg-mozog, mint az arab érdekek védemezője s az arab világ vezetője – az USA-val szemben. Gondolkodók, mint Jacques Derrida és Jürgen Habermas kifejlesztettek egy furcsa magyarázatot. Az antiamerikanizmus a nyugat-európai közvélemény születését jelöli. Ez azért is furcsa, mert ezek a filozófusok elfogadnak egy nacionalista koncepciót, amely a gyűlöleten alapszik – mint az európai közvélemény pozitív kifejeződésén. S majd az antiamerikanizmust közvetlen kapcsolatba hozzák az anticionizmussal is. Ha az európai közvéleményt az antiamerikanizmus és az anticionizmus kovácsolja össze, ha ez lesz az európaiság mércéje, akkor nem kell ahhoz nagy képzelőerő, hogy abból mi várható Izrael sorsára nézve – előbb-utóbb. Ha létrejön a nyugat-európai közvéleményben a fúzió Amerika, a zsidók és Izrael ellen – a zsidóknak nem marad helyük. Ezt az izraeliek is érzik, amikor most az egykori lengyelek és magyarok tömege megrohmozza a tel-avivi követségeket európai újra/visszahonosításuk érdekében. Ez a praktikus szempontok mellett borzalmas jele annak, hogy a saját útlevelük önleértékelésén keresztül sokan hogyan érzékelik Izrael jövőjét és esélyeit.

Ha Izrael léte problematikus, úgy Európa sorsa is az. Aggódok Európa jövőjéért, hogy túléli-e? S tanácstalan vagyok. Hogy az európai közösség betölti-e, amire született? Néhány európai állam, különösen Franciaország, elképesztően gyenge. Az azonosságában, a szuverenitása koncepciójában. S persze nincs hadserege, nem tudja megvédeni magát. Európa nyugtalanító kérdés. Nincs semmi mítosz-érzésem Európáról. Nem lehet megjósolni, mi lesz a vége ennek az európai egyesülésnek. Sajnálatos, hogy Európa nem látja, hogy jövője össze van kapcsolva zsidói sorsával. A francia közbeszéd nyugtalanító. Arról kezdenek beszélni, hogy Izrael el fog tűnni. Meg kell szűnnie a világ békéjének az érdekében. Zsidók maguk írnak ilyen könyveket. Például Guy Sorman, aki *Les enfants de Rifaa, musulmans et modernes* címmel írt egy könyvet. E könyv utolsó fejezete *La fin d’Israël (Izrael vége)* címen, hogy Izraelnek le kell tűnnie a történelem színpadáról a világbéke érdekében. A Médecins sans Frontière (Orvosok határok nélkül) alapítója azt mondja, hogy Izrael alapítása történelmi hiba volt. Az Élysée-palotából az hallatszik, hogy Chirac Izrael létezését

húsz évre becstüli. Ez nem lett leírva, ez szóbeszéd, amelyet a *Le Monde* igazgatója megerősített.

Az európai civilizáció legyengültnek érzi magát, elvesztette az önbizalmát. Ezért ellenséget keres, pedig az ellenség: saját maga. A lemondása saját azonosságáról. A jelenség izraeli hatása is érzékelhető. Itt is akad szellemi mozgalom, amely eleve lemondana a jövőjéről és az azonosságáról. A béke vagy lemondás az identitásról hamis alternatívájában vergődnek. Az izraelieknek tudomásul kellene venniük, hogy ami Izraelből Európában hallatszik, az a posztzionisták hangja. Szinte teljes egészében ők foglalták le a médiumokat. Azt az imázst közvetítik, hogy az ország a fölbomlás folyamatában van. Ez ugyan hál' istennek csak az ő képzeletükben él, de sajnos ők határozzák meg a nyugati közvélemény hangulatát. Sajnos a *hasbara* (országimázs) teljes hiányát kell érzékelni – ebből kivonult az izraeli állam. Erre épült rá az izraeli posztzionista/baloldali értelmiség, hogy megtévesztő módon törje szét az országukról kialakult képet. Ez igen súlyos jelenség, nemcsak Izraelben, de minden zsidó közösségben is. Ezt a zsidó öngyűlölet jelenségével szokták magyarázni. Szerintem sokkal összetettebb folyamatról van szó, amit a pszichoanalitikus megközelítés kínál. A helyzetük a zsidókat a morális önlombolás helyzetébe szorítja. Elmesélek egy történetet. Felhívtak tunéziai arab intellektuel barátaink, akik nem szükségszerűen anticionisták, hogy magyarázzuk meg, mert nem értik: „Mi történik nálatok?” „Mi ez és ez a cikk, ez és ez a zsidó szerző, aki állandóan támadja Izraelt, a zsidó közösséget? Ilyen nem fordulhat elő nálunk.” Tehát itt létezik egy szintén tipikus zsidó jelenség. Helas tipikus izraeli. Ez sajnos azt mutatja, hogy az izraeliek is a diaszpórában maradtak. Hogy a cionista forradalom nem változtatta meg a mentalitásukat. Ez a zsidó psziché generális problémája. Ez a jelenség Begin hatalomra kerülésével vette kezdetét. Izrael imázsának a szisztematikus és beteges lerontásával. Azt hiszik, hogy ez egy demokratikus kritika. Noha a kritikának a saját népéhez kellene szólnia. A nagy prófétáknak nem New Yorkban és Párizsban kellene szónokolniuk, hanem Dimonában vagy Kiriat Malahiban.

Két nap alatt hagytam el Algériát, s majd néhány év múlva fedeztem fel Izraelt. Van gyakorlatom az elgyökértelenségben. Egy univerzum, egy történelem omlott össze számomra, s tűnt a semmibe két nap alatt.

Mi francia zsidókként éltünk Algériában, mint az ország egyik megyéjében. Én ugyanis 1870 óta vagyok francia zsidó, nem úgy, mint sok értelmiségi kollégám, akik az első vagy a második világháború után lettek franciák. A Magreb országokban a zsidók az európaiakhoz, jelesül a franciákhoz asszimilálódtak, és elkülönülve éltek az araboktól. A kutatók szerint a Trigano név egy Trigas nevű észak-spanyolországi városkából ered, közel a Pireneusokhoz, Huesca tartományban. Őseim a spanyol kiűzés után találtak menedékre Algírban, ahol található Trigano feliratú sír a 16. századból. Az anyám ága Livornóból származik, akik Algírban telepedtek le – a livornói zsidóság is spanyol és portugál eredetű. Én nem beszélek arabul, a szüleim igen. A *lycée*-ben az oktatás franciául folyt, s mivel humán szakra iratkoztam be, latint, görögöt és hébert is tanultam. S mivel a kiszántatásom kegyetlen körülmények között zajlott le, fiatalon átestem egy nihilista, camus-i hangulaton. Majdnem véletlen a prágai MAHARAL (a prágai Lőw rabbi) egy kommentárjának a fordítása került a kezembe a *Cabier de Judaïsme* egy hozzám sodródott számában. Nem tudom, miért, mint egy káprázat világosított meg, hogy merre menjek. Teleírtam kommentárokkal a folyóirat lapját. Ez egy út kezdetét jelentette számomra. Ha kérdik, kinek a tanítványa vagyok, azt mondom, hogy a prágai MAHARAL-é. Ő nyitotta ki számomra az ajtót. És elvitt Izraelbe, ahol a család egy része egy kibucban lett otthonra. 1966-ban jöttem ide. Azonnal elcsábultam, és nagy cionista lettem. Majd '68-ban ide jöttem egyetemre és alijáztam. De itt ért a sokk is. Tizennégy éves korom óta írok. Itt négy évre leálltam. A realitás élménye döbbenetes hatást gyakorolt. Visszatértem Párizsba, hogy írjak.

A hászidizmus azt mondja, hogy minden *alijában* (felemelkedésben) van egy kis *jerida* (hanyatlás) is. Szerettem volna magammal is tisztába jönni. Nagy traumaként ért a judaizmus és a „mindennapi” Izrael közötti szétválás és szakadékok. Nem fogtam fel azonnal. Mindent azért írtam, hogy kilépjek a paradoxonból. Vissza kívántam jönni Izraelbe, de mégsem jöttem vissza. Felfedeztem a szefárd problémát, odáig nem is tudtam, hogy az vagyok. Ez is meglepetés volt, mert nekem globális vízióm volt a judaizmusról és a zsidó népről. Mint intellektuelnek, nem volt itt helyem. Megpróbáltam a könyveimet megjelentetni, de a különböző kiadók visszautasítottak, hogy a gondolataimra,

amit képviselek, itt nincs szükség. Nem kell az izraeli közönségnek. A tapasztalatom, hogy nem férek be az itteni élet keretei közé, szomorúan érint. Remélem, hogy egyszer visszatérhetek ide. 25 éve belső emigrációban élek. A gyökértelenségben. Egy képzeletbeli izraeli közönségnek írok, de munkáimat csak Franciaországban tudom megjelentetni, ott vagyok a diskurzus része valamelyest. Ez belső szellemi dráma és paradoxon. Folyamatos szenvedés, hogy nem lehetek „korszerű”. Biztos vagyok a magam igazában, csak ötven év múlva nem leszek, hogy ez a saját életemben beigazolódjon. Nem tudok kommunikálni a népemmel – amely izraeli. Nem muszáj, hogy elfogadják, de legalább kommunikálni tudjak velük. A hangadó izraeli intelligencia zsidóellenes antijudaista – így intézményesült. Elviselhetetlen dimenzió, és még nagyobb fájdalom.

Sorsdöntő korszakban élünk. Most eljátszhatjuk a sorsunkat. Ha Izrael elbukik, vége a zsidó létezésnek. Történelemnek. Izrael túléli-e, vagy sem? Ez a tét, mindent erre a lapra kell feltenni. És a tétre most, azonnal kell lapot húzni. Most kell szembesülni a valósággal! Az egész századra meghatározó, ami most történik. Attól tartok, hogy most igen súlyos időn kell

túljutnunk – Izraelben és a diaszpórában egyaránt. Az elmúlt négy évben megerősödött az az érzésem, hogy a válságban többféle negatív jelenség hat együtt. Az antiszemitizmus fellángolása és a lehetőség felvillanása, hogy Izrael megszüntethető. A kérdés az, hogy ez egy szerencsétlen összejátzás vagy pedig egy forgatókönyv? Nem tudjuk. A feladat az, hogy félreverjem a harangokat. Mindezt tudatosítom a francia közvéleményben, hiszen a francia vagy az európai társadalomtól függünk. A zsidókat is figyelmeztetni kell, mert megtévesztettek, nem értik, mi történik velük – ami nehéz is. Az izraelieket is fel akarom rázni. A legfontosabb, hogy bízzunk a létezésünkben, s nézzünk mindazzal szembe, ami mindebből következik. Lépünk ki Oslo romboló, s a békefolyamat groteszk illúziójából. Egy nagy történelmi csalódás áldozatai vagyunk. Mentális reformra van szükség. Fel kell rázni a nyugati közvéleményt. Ha lehet. Praktikusan csak Amerika számít – Európa az imázs szempontjából. A politika és a katonai erő: az USA. Ez kétségtelen. De a háború a közvéleményért nagyon fontos, s ebben a zsidók hatalmas vereséget szenvednek a jelen helyzetben. A zsidó világ mélyen hisz a béke lehetőségében. És hogy ez nem sikerül, rettenően csalódott.

Jómagam nem vagyok csalódott. Elvesztettem minden bizalmamat az arab világban. Számukra az egész békefolyamat egy fortély, hogy jobb pozícióból támadják Izraelt. Éppen ezért tanácstalan vagyok a kérdésben, hogy a palesztin állam-e a megoldás? Geopolitikai szempontból aligha. Palesztina irredenta állam marad, amely meg akarja hódítani Izraelt és Jordániát. Soha nem lesz elégedett. Nincs elitje, aki vezesse és konszolidálja – csak örök zavar forrása marad. A terület nagyon kicsi. Csak egy nagy autonómiában látom, ha nem is a megoldást, de a mindennapi élet folytatásának a lehetőségét. Oslo bukása tragikus, 30 évre visszavetette a kibontakozás lehetőségét. Nem tudom elképzelni, hogy a háborúkban és vad gyűlöletben felnőtt fiatal generációkkal hogyan köthető béke. Gyűlöletben és a rombolás akarásában nevelkedtek. Nemkülönb az önrombolás akarásában. Ezt nem lehet könnyen megváltoztatni. Ez a szomorú valóság. Mindezt az izraelieknek és a világ zsidóságának nehéz elfogadnia. Mégpedig azt kellene elfogadnia, hogy nincs azonnali megoldás.

– *Vagy nincs is.*

Gyenge és magányos egyének vagyunk. De a gondolkodás, a nyelv hatalma óriási. Bizonyos időben nem hallgatják meg a szavunkat. De akkor is ki kell mondani, le kell írni. Egy idő után majd meghallgatják. A fülek lassan szokják meg. Ha erős a hitünk, hogy van jövő a zsidóság számára, akkor meggyőződhetünk arról, hogy a helyzet radikálisan meg is változhat. Izraelben érezni a felnőtt gondolkodást is a judaizmus és a cionizmus irányában. Izrael 50 éven belül sokkal nagyobb békében fog élni saját magával. Amit tehetünk: intellektuálisan és szimbolikusan is előkészíteni ezt az állapotot. Valószínűleg közel egy mély krízis, s remélem, hogy nem egy katasztrófa. Arról kell gondolkoznunk, hogy mi lesz a válság vagy szakadás után? Legyen kiformalva a koncepció, vízió, perspektíva. Amit megtalálnak, készen kapnak abban az időben. A gondolat, a beszéd, az valami realitás.

A világ egy sorozat diskurzusban született. A nyelvezet – a megfogalmazás teremti a realitást. A *parole* erőteljes és kreatív – ha absztrakt is. Ha egy gondolatot kifejtünk: létezni kezd a világban. Elkezdődik körülötte a vita, a manipuláció, a hazugság, a médiablöff – de mégis beivódik a gondolkodásba, az egészét vagy egy részét meghallgatják. Gyengeségében megerősödik. Van. Az írónak, a filozófusnak, a gondolkodónak ilyen messzire kell terveznie a munkáját.

A hetvenes évek óta folyamatosan írok. Abban az érzésben, hogy sürgősen kell írnom. Hogy zsákutcában vergődünk. Vagy: elnyel az örvény. Gigantikus felelősséget érzek – ez nagy ambíció, de így írok. Minden, amit teszek, az irányba hat, hogy eltántorítsak az örvénytől. Ma úgy látom, hogy az utópikusnak tűnő 80-as, 90-es évekbeli írásaim realitássá váltak. Felrázni!

Hogy meghallgatják-e, az más kérdés.

Nemrégiben Maléziában összegyűlt az összes arab államfő. Kimondták: Izraelt el kell törölni a föld színéről. Mindegyik államfő tapsolt. Azok is, akik békét kötöttek Izraellel. Ez számomra a wanesse-i konferenciára emlékeztet. Amikor a náci vezetés elhatározta az *Endlösung*-ot. És mindezt Európa nem kritizálta kellő eréllyel. Azaz: passzívan asszisztált hozzá. Íme egy általános megisméltetés forgatókönyve. Hogy ez a játék mennyire ugyanaz, nem tudom, de a lehetőség benne van.

Az, hogy Izrael bukása után a zsidó nép nem szűnik meg, s fennmarad a diaszpórában, az totális illúzió. A diaszpóra gyenge. A soá mély-

pontból született meg Izrael. Elvesztése fölélne minden lelki tartalékot. Az izraeli szellemi létezés – kulturális intézmények, tudomány, kiadványok – nélkül üres maradna a diaszpóra. A soá bemutatta az emancipáció zsákutcáját a modern demokráciák keretei között. Ha a világ zsidósága összefogja az erejét, azt csak Izrael vonzásában teheti. S persze abban sem vagyok biztos, hogyha 60 évvel a soá után még egy katasztrófa bekövetkezik, a zsidóknak lesz-e morális erejük bármilyen zsidó létezést folytatni. A legjobb erőinket befektettük Izrael megalkotásába. Ha ez megbukik, az a totális bukás lesz.

Lehet, hogy ma, a nagy krízis előtt Izrael, legalábbis egy része tudatosabban látja a realitás mélyét. Úgy gondolom, hogy szükség van új víziókra, új vezetőségre, a történelem új értelmezésére és viszonyára, új kulturális hatásokra, s azt gondolom, hogy az elkövetkezendő 50 évben eljön a judaizmus és a zsidó nép reneszánsza.